

SZENTANNAI ÁGOTA

A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése

A Magyarországon határain túl élő magyar kisebbségekhez tartozó fiatalok jelenléte az anyaországban ismert jelenség. Tanulni, dolgozni, „szerencsét próbálni” jönnek, életútjuk különböző, mégis hasonló tényezők határozzák meg. Hogyan alakul azon fiatalok sorsa, karrierje, akik a szomszédos országokból tanulni jöttek Magyarországra a kilencvenes évek elején, milyen életstratégia része ez a fajta migráció, melyek azok a motivációs tényezők, amelyek erre a lépésre készítetik őket, illetve mitől válik időszakkossá, vagy mitől állandósul a magyarországi életük? – ezek a kérdések indították el kutatásunkat¹ 2000 szeptemberében.

A mai társadalomtudományok központi témái között szerepelnek a nemzetiséggel és a migrációs tendenciákkal foglalkozó kutatások. Az anyaországba történő migráció jelensége speciális esetnek számít, hiszen itt az etnikai homogenizációs folyamatok látszanak érvényesülni. Tagadhatatlan, hogy a nemzeti identitás, az egymáshoz tartozás érzése befolyásolja ezt a jelenséget, azonban a kérdés jóval összetettebb.

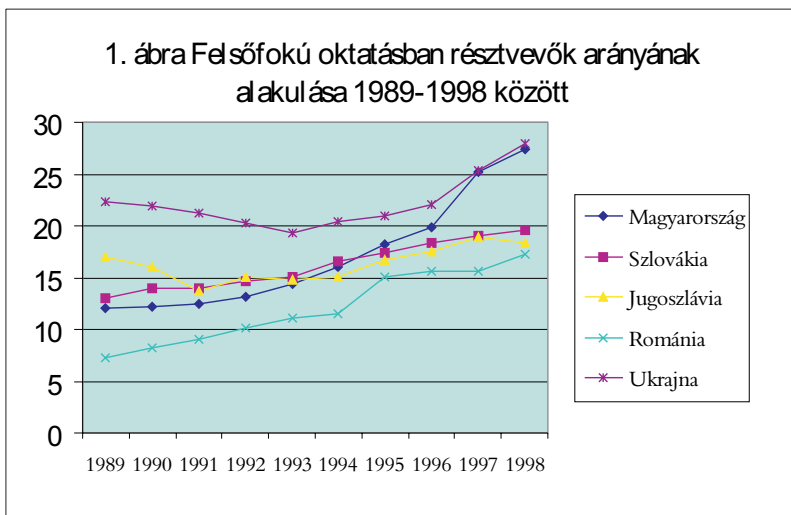
1 Az 1998-ban és 1999-ben Magyarországon végzett határon túli *Magyar fiatalok életpályája* c. kutatás vezetői Kelemen Emese szociológus és jómagam, szakmai tanácsokért Dr. Gábor Kálmánhoz fordultunk, Horváth Tamás, a Márton Áron Szakkollégium (MÁSZ) igazgatója felelt a kutatásért. Az infrastruktúrát a MÁSZ Karrier Irodája biztosította, támogató az Apáczai Közalapítvány volt. Együttműködő határon túli kutatók és kutatócsoportok: Trend Társadalomkutató Műhely (Románia), Lampl Zsuzsanna szociológus (Szlovákia), a Vajdasági Módszertani Központ és Cigler Mónika (Jugoszlávia). Köszönjük Súlyom Andreának és Kiss Tamásnak a szervezésben nyújtott segítséget. A Magyarországon készült interjúkat készítették: Bujdosó Judit, Kékesi Márk, Kiss Tamás, Oblath Márton, Súlyom Andrea, Székely Katalin, Vasas Dóra, Wágner Krisztina. Ezúton is köszönjük munkájukat.

Elméleti kiindulási pontjaink, a téma sokrétűségéből fakadóan, többoldalúak. A célcsoportbeli fiatalokat olyan individualizált alanyoknak tekintettük, akik saját sorsukat illetően a legfőbb döntéshozó és jövőtervező személyek. Ezért egyéni élet-interjúkon keresztül igyekeztünk feltárni a motivációkat, az egyéni, illetve tipikus stratégiákat. Szem előtt tartottuk mindenekelőtt, hogy migrációs életutakról van szó, és noha ez nem, vagy csak kisebb mértékben párosul nyelvtanulással, valójában egy más kultúrával való találkozásnak számít, és az alanyok számára is megkülönböztetett (régio)identitással jár együtt. Ugyanakkor, ha migrációról beszélünk, az is nyilvánvaló volt, hogy a kibocsátó közegben, illetve a fogadó társadalomban már létező network-ok, baráti vagy ismerősi körök hozzájárulnak a döntés meghozatalához². Mindezeket próbáltuk figyelembe venni az adatfelvételünk során.

Kutatásunkban mind a makro-, mind pedig a mikroszociológiai megközelítéseket, illetve ezek összekapcsolását felhasználtuk. Az interjúalanyok kiválasztásához szükségünk volt a célcsoportunkat leíró adathalmazra. Az 1997-ben és 1998-ban végzett ösztöndíjas határon túli hallgatókról az ösztöndíjat utaló szervektől beszerzett adatok azonban megbízhatatlanok, kuszák voltak. Néhány interjú és sok-sok „nyomozás” után is legfontosabb következtetésünk csak az lehetett, hogy a spontánul megjelenő, Magyarországon tanulni vágyó fiataloknak a befogadása, beíratása és ösztöndíjazása rendszertelenül, ad hoc módon történt.

A magyarországi, illetve a szomszédos országok oktatási rendszere expanziójának kontextusában mára már szinte közhelyszerűnek számít az, hogy az ifjúsági életszakasz meghosszabbítása együtt jár a diákélet meghosszabbításával, ugyanakkor a különböző oktatási formák munkaerőpiachoz való kapcsolódása és alkalmazkodása kiemelkedően fontos szerepet hárít a „megfelelő” iskola kiválasztására. A felsőfokú oktatásba beiratkozottak száma világviszonylatban növekedési tendenciát mutat, ugyanezt bizonyítják a magyarországi statisztikák is. A felsőfokú oktatás expanziója, valamint piac-orientáltsága azonban különböző struktúrák mentén, különböző szinteken, illetve eltérő módon valósult meg a régió országaiban. (Lásd 1. ábra.) A térség országainak oktatási rendszerei közötti átjárhatóság viszont többnyire politikai akarat kérdése. Magyarország és a vele szomszédos államok közötti oktatáspolitikai egyeztetések már a kilencvenes években elkezdődtek, és máig tartanak. Kétoldali ösztöndíj-egyezmények kötöttek, a magyar állam pedig ösztöndíjat és lehetőséget biztosított több száz külföldi magyarnak az anyaországbeli továbbtanuláshoz.

2 Lásd Massey et. al., *Theories of International Migration. A Review and Appraisal.* (1993)

Az általunk vizsgált öt országban – Szlovákia, Románia, Jugoszlávia, Ukrajna és Magyarország – a felsőoktatásra vonatkozó UNESCO statisztikák szerint 1989–1998 között Magyarországon volt tapasztalható a leglátványosabb növekedés a tömegesedés irányába: 12,1 százalékról 27,4 százalékra nőtt a hallgatók aránya³, ezzel az öt ország összehasonlításában negyedik helyről második helyre lépett, csupán fél százalékkal maradt le Ukrajnától. Itt azonban tudjuk, hogy az érettségi két évvel fiatalabb életkorra tevődik, mint a többi államban, így az összehasonlítás nehézkessé válik. Romániában szintén nagy volt a növekedés, azonban még mindig utolsó helyet foglal el a régióban ebből a szempontból. Az is látható a fenti ábrán, hogy a növekedés üteme és fordulópontjai más-más évre esnek az egyes országok esetében. Jugoszláviában 1992-ben volt a fordulópon, amikortól a hallgatók aránya, az azelőtti csökkenés után csigalassúsággal növekedni kezdett. Ukrajna 1994-ben érte el ugyanezt, a növekedés azonban 1996 után felgyorsult. Románia számára 1995 jelentette azt az évet, amikor megugrott a hallgatók aránya, utána pedig tovább növekedett ugyanolyan ütemben, mint 1995 előtt. Magyarországon 1997-ben történt egy hasonló változás, Szlovákia viszont konstans növekedési ütemet tartott fenn.

3 A felsőoktatáskorú (rendszerint 18–23 éves) korosztályon belül számított hallgatói arányról van szó.

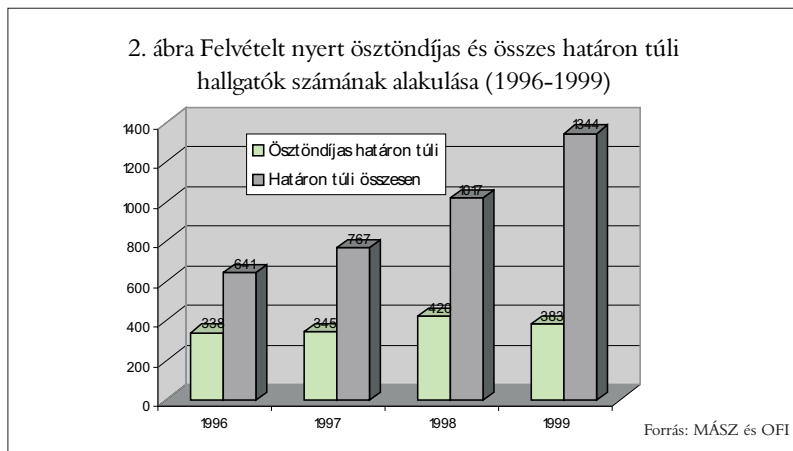
A határon túli hallgatók már a '90-es évek elejétől jelen vannak a magyarországi felsőoktatási rendszerben, hozzávetőleg 1,5%-át teszik ki a hallgatóknak. Noha a határon túli szakmai szervezetek támogatásának politikája sok szempontból és többször is változott, egyre inkább érezhető szigorítás és korlátozás jellemezte. Ennek ellenére a hallgatók teljes számaránya nem változott jelentős mértékben, ami arra enged következtetni, hogy a hallgatókat elsősorban nem az ösztöndíj megszerzése, megléte ösztönzi, vagy esetleg korlátozza abban, hogy tanulmányaikat Magyarországon végezzék. Interjúk vizsgálatunkban többek között éppen azokra az okokra kívántunk fényt deríteni, amelyek a kivándorlást serkentik. Hipotézisünk szerint a határon túli hallgatók az általános magyarországi trendeket igyekeznek követni, ebben az ösztöndíj fontos segítséget nyújt, azonban nem feltétlenül kivándorlást elősegítő tényező.

Az ösztöndíjas hallgatók számának alakulása a magyarországi oktatási intézményekben nagyjából követi a szomszédos országok felsőoktatási tendenciáit. Noha pontos adataink nincsenek a különböző határon túli régiókból érkezők létszámáról, de az Országos Felvételi Iroda (OFI) adatai, ahol összesítve regisztrálják a magyar nemzetiségű határon túli, felsőfokú intézménybe bejutottakat, rávilágítanak a nem ösztöndíjas hallgatók rendkívül magas arányára, mely ezt a látszólagos „rendet” megbontja. Továbbá a tudatosan kontrollált rendre cáfolnak rá interjúink, illetve az Ösztöndíj Tanácsok információi is, melyek azt mutatják, hogy az ösztöndíjazási rendszert elsősorban nemzetpolitikai (illetve kisebbségpolitikai) érvek irányították, mintsem a reális trendek felmérése. Ezekre a trendekre legfennebb utólagos reakciók fordultak elő – szintén nemzeti, ideológiai megalapozással –, mint például az erdélyi szakmai szervezetek kérése 1993-ban, miszerint a magyar állam korlátozza az ösztöndíjazást 20 ösztöndíjra, és koncentrálja ezeket az úgynevezett hiányszakmákat tanulókra. Az is kiderült interjúinkból, hogy az oktatási rendszerbeli sajátosságok és lehetőségek (beleértve ezúttal az ösztöndíjazást is) csak *egyik* változó a fiatalok döntését meghatározó összetett tényezők közül. Azonban nem szabad alulbecsülni fontosságát, mivel a diploma megszerzése a későbbi munkaerőpiaci érvényesülés, a karrierbeli lehetőségek utáni hajsza egyik fontos lépéscsőfoka.

A határon túli hallgatók szakok szerinti megoszlása érdekes és lényegesnek tűnő képet vázol fel. A kilencvenes évek folyamán megduplázódott létszámuk nem oszlik el egyenletesen a különböző szakcsoportok között. A kezdetben is legnagyobb létszámú műszaki és természettudományi hallgatók

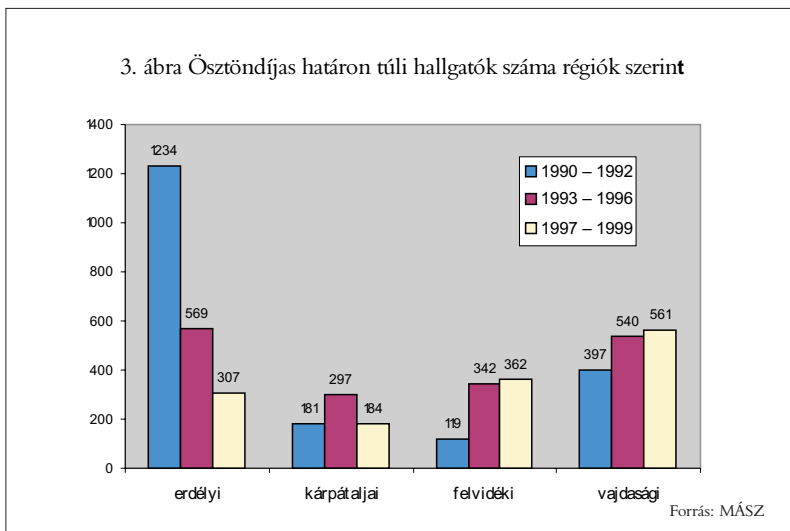
aránya több mint kétszeresére növekedett, azonban a legdinamikusabb növekedés a közgazdasági szakokon tanuló hallgatóknál figyelhető meg, akiknek létszáma megnégyszereződött ez idő alatt. A bölcsész és társadalomtudományi területek hallgatóinak létszáma hirtelen növekedett, 1999-re érte el a csúcst, akkor 1996-hoz képest megduplázódott a létszámuk. A pedagógia szakterület hallgatóinak létszáma az 1996-os magas létszámhoz képest csak enyhén növekedett, és 2000-re megegyezik a közgazdasági szakokon tanulókkal.

Ha ugyanezt a megoszlást csak az ösztöndíjasok esetében vizsgáljuk, akiknek teljes létszáma a kilencvenes években csupán 8,6%-kal növekedett, teljesen más kép tárul elénk. Míg 1996-ban az összes határon túli hallgatóknak több mint fele volt ösztöndíjas, 1999-ben már csak alig több mint egyharmada. (2. ábra) Az ösztöndíjas hallgatók számának változásait a különböző régiókban külön-külön vizsgáljuk, mivel lényeges eltérések tapasztalhatók az ösztöndíjazásban.⁴ Először is, mint már említettük, Erdélyben 1992 óta folyamatosan csökken az odaítélt ösztöndíjak száma, de ez különösen érvényes a pedagógia, egészségügyi valamint a műszaki és természettudományi szakokra. De érvényesnek mondható a bölcsész és közgazdasági szakokra is, noha a felvett hallgatók száma ezeken a szakokon jelentősen megnőtt.

4 Sajnos a teljes – tehát nem csak az ösztöndíjas – határon túli létszámára vonatkozólag nincsenek ilyen adatok. Valószínűleg ott is eltérések mutatkoznak régióként, noha azt kevésbé irányítja kizárólagosan egy mesterségesen kialakított rendszer, mint ahogy ez az ösztöndíjak esetén történik.

3. ábra Ösztöndíjas határon túli hallgatók száma régiók szerint

Kárpátalján kiegyensúlyozottabb az ösztöndíjak odaítélése, de itt is kevesebb lett a pedagógus és több a műszakis ösztöndíjas. Felvidéken egyre több ösztöndíjat ítélnék oda, itt is a bölcsészkarok és a műszaki és természettudományok kerültek a lista élére, de nagy a pedagógia szakosok aránya is. A Vajdaságból érkező ösztöndíjasok is megsokasodtak, az ő esetükben a műszaki és természettudományok a legnépszerűbbek, de növekedik a bölcsészek és gazdasági szakosok száma is.

A kilencvenes évek második felétől tehát jelentősen nő az ösztöndíjjal támogatott hallgatók és az összes határon túli hallgató száma közötti különbség. Ez többek közt abból adódik, hogy egyes népszerűvé váló szakokat (gazdasági, jogi és államigazgatási szakok – melyek iránti növekvő érdeklődés közép-európai jellemző) a határon túli Ösztöndíj Tanácsok nem részesítenek előnyben. A határon túli hallgatók létszámának szakterületenkénti alakulása különösen 1998-tól követi a magyarországi hallgatók létszámalakulásának változását. Ugyanígy a különböző képzési típusokban résztvevők aránya is ezt követi, azal a kis eltéréssel, hogy az alapképzést még mindig kissé nagyobb arányban veszik igénybe a határon túli hallgatók.

Amint láttuk, a határon túli hallgatók jelenléte a magyar oktatási rendszerben fokozatosan követi a magyarországi trendeket. Gyakori az – és ezt az interjúk is jól illusztrálják –, hogy egy már elvégzett képzési forma után

továbbtanulnak, vagy szakmájukon belüli továbbképzésen, vagy pedig más, piacorientáltabb szakot választanak. Mindezt azon az áron is megteszik, ha az újabb képzést fizetniük kell, és nem részesülnek ösztöndíjban, ugyanis a továbbtanulás esetükben több célt szolgál:

- Lehetővé teszi a magyarországi legális tartózkodást, amennyiben nem szeretnének visszamenni szülőföldjükre, vagy úgy érzik, hogy ott nincs lehetőségük érvényesülni.

- Olyan diplomára tehetnek szert, amelyet sikeresebben hasznosíthatnak a munkaerőpiacon (ez még nem lévén szakválasztási szempont első diplomájuk esetében).

- Fiúk esetében szempont lehet a katonaság elkerülése a diákstátus által. Ez értelemszerűen főleg a vajdaságiak esetében volt meghatározó, de az ukrán, illetve a román hadsereget is több fiú próbálja ily módon elkerülni.

- A továbbtanulás a „visszamenni vagy maradni” dilemma eldöntésének elodázásában is szerepet játszik.

- Segít megteremteni az átmenetet a munkavállalás, illetve a letelepedés előtti időszakban, biztonságosabbá teszi ezt a bizonytalanságokkal teli fordulópontra, melyet a fiataloknak a család segítségével kell megélnie.

- Nem utolsósorban a diákélet meghosszabbításával fenntartható az ifjúsági életstílus, ezáltal ennek az életszakasznak a meghosszabbítása is.

A felsorolt tényezők némelyike nem kifejezetten abból a tényből fakad, hogy határon túli fiatalokról van szó, hanem ugyanúgy egyre hangsúlyozottabban szerepet játszanak a magyarországi fiatalok életében is.

A beszélgetések során megfigyeltünk egyfajta időbeli változást is az itt tanulók összetételében és cselekvési mintájában. Eleinte egyetemre, illetve kiegészítő képzésre jöttek, majd pedig a felsőoktatás tömegesedésével, a felvételiztetés és ösztöndíjrendszer letisztázódásával élesebbé váló konkurencia miatt egyre fontosabbá vált a beilleszkedés, és ezzel összhangban egyre korábbi életkorra tevődött a kivándorlás. A letelepedési hajlam tehát nem állt le, hanem életkorban korábbra tevődött, a középiskola idejére. Figyelembe véve a generációváltást is, elmondhatjuk, hogy az otthonmaradtak második generációja az azóta középiskolás korba cseperedett gyerekeiket küldi ki Magyarországra tanulni. Bizonyos szempontból erősödő tendenciáról van szó, mivel elsősorban Erdélyben és Kárpátalján kialakult egyfajta „sietség”, melyet az egyre romló gazdasági helyzet, a lakosság által átérzett kilátástalanság, a határok lezárásától, a határátlépések megnehezítésétől való félelem stb. befolyásol.

Mindezek alapján arra következtettünk, hogy az 1997/98-ban, illetve 1998/99-ben végzett határon túli magyar hallgatók zöme a tanulni jövő határon túli fiataloknak az első generációjához tartozik. Ők, úttörő jellegüknel fogva, és létszámukat is tekintve másfajta csoportot alkotnak, mint az őket követő generációk. Az általuk szerzett tapasztalatok viszont igen fontosak a következő korosztályoknak, ők váltak referenciacsoporttá a fiatalabbak számára.

A vizsgált fiatalok generációjának úttörő jellegét azonkívül, hogy a magyarországi tanulási lehetőségeket ők aknázták ki elsőként, és az ő hatásukra rendeződött mára a határon túli magyar diákok státusa, az is szemlélteti, ahogyan a szakmájukhoz, karrierjükhöz viszonyulnak. Legtöbb esetben az igazi döntés, vagy az igazi választóvonal azok között, akik Magyarországon maradnak, illetve akik hazamennek tanulmányaik befejezése után, áttevődik egy személyesebb szférára, mégpedig a magánélet és a szakmai érvényesülés közötti dilemmára. Megfigyelhető, hogy a hazatértek túlnyomó többsége házas, családos, míg azok, akik Magyarországon maradtak nagy arányban egyedülállók. Ez utóbbiak inkább a szakmai előremenetelben látják, illetve keresik a boldogulásukat, míg a hazamenők, mint már említettük, a családi együttlétet részesítik előnyben. Ez nem azt jelenti, hogy az utóbbiak csoportja esetén a szakmai kihívások nem jelentenek annyit, mint az első csoportba kerülő fiatalok számára. A hazamenők körében talán több is a szakmáját hivatásként művelő fiatal, hiszen közülük sokan pedagógusok, teológusok. Elképzeléseik a jövőről azonban sokkal inkább tartalmazzák a családot is, vagy talán az is elmondható, hogy pontosabb jövőképpel rendelkeznek. Ez egyrészt – az erdélyiek esetében – abból is adódhat, hogy a hazakerültek átlagéletkora jóval magasabb a Magyarországon maradtakénál. Érdekes ugyanakkor az, hogy az összes többi régió esetében a kor szerinti megoszlás fordítottan jelentkezik: a tanulmányaikat befejező, hazament – megkérdezett – alanyok általában fiatalabbak a Magyarországon maradtoknál. Azt azonban még az interjúkból is nehéz lenne megállapítani, hogy a „családcentrικusság” előzi meg a hazatérési szándékot, vagy fordítva, ugyanis az életpályák között mindkét esetre találunk példát.

Típikus életutak

A kulcsfontosságú életeseményeket figyelembe véve az interjúk alapján különböző életút-típusokat lehet körvonalazni.

Egyik, tipikus elemekből összeálló életút a következőképpen nézhet ki:

Érettségi után több helyre felvételizik, ha felveszik egy magyarországi intézménybe is, akkor ezt választja, mert jobbnak tartja a magyarországi képzést. Eleinte saját régióbeli fiatalokkal, egyetemistákkal barátkozik, később, az egyetem utolsó éveiben kezd a magyarországi évfolyamtársakkal is szorosabb kapcsolatba kerülni. Párhuzamosan szakmai téren is kezd elmélyülni a tanulmányokba, illetve kezdi felmérni lehetőségeit a munkaerőpiacon. Újra beiratkozik egy kiegészítő képzésre, vagy egy sikeresebben konvertálható diploma megszerzése végett más szakra, esetleg doktori képzésre. Ezzel párhuzamosan már dolgozik. Közben lazulnak a barátságok az addigi barátokkal, a munkahelyi kapcsolatok fontosabbakká válnak.

Természetesen ritka esetben találunk meg minden elemet, illetve az egyéni sorsokban sok különböző, látszólag mégis erősen befolyásoló motívum van.

Jellemző az az igyekezet, hogy a változást, változtatást fokozatosan éljék meg a fiatalok. A diákstátus maga kitalálja azt a kényszert, hogy az új környezetbe hirtelen integrálódjanak, és teljesen új életmódot, úgynevezett „felöltött életmódot” folytassanak. Az ösztöndíj és a szülői segítség legtöbb esetben felmenti a megkérdezetteket a pénzkérésről, illetve a teljes önállósodás kényszeréről. Sokan fokozatosan „szivárognak be” a munkaerőpiac világába, előbb kisebb, diákstátusban végzett munkákat vállalnak. Akinek ez a fokozatosság nem sikerül az első diploma megszerzésének utolsó éveiben, igyekszik diákéveit kinyújtani, és kényszerű döntés elé kerül.

Akkor tudatosodott bennem, hogy én Pestre megyek dolgozni. Ez egyszerűen döbbenetes volt. Hihetetlen volt, mert a szívem majd megszakadt, hogy a kedvesemet ott kell hagynom, a szívem majd megszakadt, hogy idejövök egy rohadt nagyvárosba, ahol senkit nem ismerek, és a szívem majd megszakadt, hogy véget ért a diákságom és beállok a sorba, és innen kezdve vagy 65 éves korig húzom az igát. Ez így nagyon sok volt. Elég nehezen emésztettem meg a dolgokat. (M20, Debrecenben végzett lány)

Mivel a döntés nem teljesen problémamentes, legtöbbször a tanulmányok meghosszabbítását választják stratégiként, a döntés kitolásaként.

Pályaválasztás

1990 óta a pályaválasztás közvetve összefügg a határok megnyitásával, a megnövekedett mobilitási lehetőségekkel. Elsősorban a humán tudományok iránt érdeklődő fiatalokat vonzották a magyarországi lehetőségek,

párosulva azzal az előnnyel, hogy anyanyelven tanulhattak. A magyar oktatási rendszer igen magas presztízse külön meghatározó okként szerepel. Jobb minőségű oktatás, fejlettebb infrastruktúra, világszinten nevesebb diploma, gyakorlatiasabb, használhatóbb képzést nyújtó intézmények – ilyen a határon túliakban kialakult kép a magyar oktatásról.

Válahonnan, de most nem tudom megmondani honnan, olyan kép élt bennem, meg még ma is, (ez aztán meg is erősödött bennem), hogy a magyarországi felsőoktatás és úgy általában az oktatás egy színvonalas oktatás. Ezzel elégedett is voltam, és úgy érzem, hogy helytálló. (J7)

Az oktatás színvonala mellett választásukat sokan motiválják azzal, hogy így magyarul tanulhattak.

Az, hogy Szlovákiából is jönnek át diákok Magyarországra az sokkal inkább a nemzetiségi probléma eredménye, míg nálunk sokkal inkább gazdasági. Megfigyelhető egy ilyen ellentét, hogy a romániaiak többnyire anyagi okokból, tehát álláslehetőségek miatt, az ottaniak meg hogy magyarul tanulhassanak. A szlovák felsőoktatási rendszerbe nem nagyon akarnak beilleszkedni, mivel magyar továbbtanulási lehetőségeik nem sok van. (M20, erdélyi lány, akinek barátja felvidéki)

A környező országok oktatási rendszere is erősen befolyásolja az oktatási forma kiválasztását. A romániai magyarokra különösen jellemző, hogy már kialakult pályaválasztási stratégiákkal rendelkeznek. Itt már a középiskola meghatározta a pályát, már a középiskolai felvételik idején létrejött egy funkcionális kiválasztódás, szűrés. Akinek sikerült bejutni egy jó nevű magyar gimnáziumba (amiből legtöbbször csak egy volt minden nagyobb magyarlakta városban, abban is erősen hierarchizált osztályokkal), akkor szinte biztosítva volt a felsőfokú diploma. Erős konkurencia jellemezte ezeket az osztályokat, és „természetes” volt, hogy minimum 90 százaléka az itt tanulóknak már első felvételin bejut egy egyetemre. Ez a funkcionális kiválasztódás részben átöröklődött az új rendszerbe, azzal a különbséggel, hogy az osztályok száma megnőtt, és ez fellazította a versenyt. Létrejötték ugyanakkor a humán és reál profilú osztályok, melyek a versengést nem egyetlen vertikálisan hierarchizált rendszerbe szervezték. Ezzel párhuzamosan fokozatosan elterjedtek a magyarországi tanulási lehetőségek is, illetve az erről szóló információk, ami tovább gyengítette a versengési mezőnyt, és helyet adott alternatív érvényesülési stratégiáknak is.

Rangsorolva volt, hogy ki hol tanul tovább. Rangsorolva voltak, hisz be volt határolva ahova mehettünk. (...) Magyarországra fel se merült, nem volt benne a rangsorban. Akkor kezdett bejönni. (...) Az alsóbb évesek többen lettek, mint mi. Mindenképpen elérhetővé vált a dolog, kitaposott ösvénnyé, és mint alternatíva egészen természetessé vált az otthoniak számára (M20)

Az egyetem kiválasztásánál szerepet játszottak többek között a félelmek a többségi (román, szerb, szlovák, ukrán) nagyvárosokba való költözéstől. Ez többnyire nyelvtudásbeli hiányosságokból, valamint a kisebbségi identitás által megnehezített, vagy legalábbis bonyolultabbá tevő integrálódásból fakad. Ilyen szempontból a Magyarországra való költözés nem jelentett nagyobb, megerőltetőbb változást, sőt, bizonyos esetben a könnyebbik „változatnak” bizonyult, hiszen ösztöndíjasként tanulhattak tovább.

Főleg az idősebb interjúalanyokra jellemző, hogy az otthon megtapasztalt kudarcok, kiábrándulások után „új életet” kezdhettek Magyarországon, a továbbtanulást az önérvényesítés eszközeként, újabb lehetőségként élték meg. Az otthoni kilátástalan helyzetre kézenfekvő, egyszerűbb megoldást nyújtott.

Nagy általánosságban elmondható, hogy a vajdaságiak nagy arányban a műszaki és természettudományi, valamint gazdasági és egészségügyi szakok fele irányulnak. A felvidékiek viszonylag nagy számban jelentkeznek pedagógus, vagy hitoktatói képzésekre, a kárpátaljaiaknál viszont nehéz megállapítani egy erősebb tendenciát (talán a hittudományi és a mezőgazdasági szak jellemző). Az erdélyiek preferálják leginkább a gazdasági szakokat.

Általánosan jellemző, hogy pályaválasztáskor ennél a generációnál a személyes tényezők az elsődlegesek, és csak másodsorban számít a munkaerőpiaci kereslet.

De ha így nézzük, akkor szakmát kellett volna mást választanom, nem országot. Ennek ellenére nem bántam meg, hogy ezt választottam. (J5)

Az ilyen fajta döntés azonban a legelső egyetem kiválasztásakor játszik nagyobb szerepet, a későbbi döntések, főleg a letelepedni kívánó fiatalok körében, már a piaci viszonyokhoz való konformálódást tükrözik. Ez diskurzív szinten ugyanúgy megfigyelhető, mint tettekben. A szakmaválasztáson kívül a munkahely keresése, kiválasztása, fölfele törekvő társadalmi mobilitás illusztrálja ezt leginkább: a kapcsolatokat többé-kevésbé tudatosan kezdik

kiépíteni, a régi „de már nem hasznos” kapcsolatok pedig elkopnak. Ezzel elmentéses érzéseket jelentenek a származási országhoz való kötődés, a régió-identitás megőrzésére tett kísérletek.

A határon túli magyar fiataloknál tehát megfigyelhető a piackonform viselkedési mintáknak, a nemzeti és egyéb identitások által vezérelt ideológiáknak, valamint ezek versengésének egy furcsa kombinációja.

A Magyarországon való maradást a legkülönbözőbb formában élik meg, így nagyon sokféle magyarzatot is találnak rá. Tudjuk, hogy a Magyarországra való migrációs potenciál a határon túli magyarság körében elég magas, mivel a környező országok gazdasági-társadalmi lemaradásához képest az anyaország fellendülése kihangsúlyozódik. Ez abban nyilvánult meg az általunk készített interjúkban, hogy a szülők kitelepedése sem ritka, de általában is a szülők pártolják gyerekeik magyarországi tanulmányait, illetve letelepedésüket, még akkor is, ha ez a tőlük levő távolélést jelenti.

A szüleim akkor tervezték a külföldre való letelepedést, mikor bátyámmal mind a ketten Magyarországon voltunk. Akkor többet emlegették, hogy milyen jó volna, ha a házat át tudnák tolni a másik oldalra, Szegedre. De most, hogy itthon vagyok, azt gondolom, hogy nem forgatják a fejükbe, meg elmúlt már az a hisztéria. De hát volt egy ilyen időszak, mikor mindenki letelepedési engedélyt és útlevelet akart, de az időszak már elmúlt. (J6)

A fiatalok egy része határozottan, tudatosan tervezi és szervezi letelepedését, és olyan racionálisnak tűnő érveket sorakoztat fel, mint például a szakmai-, karrier-lehetőségek, anyagi boldogulás, nyelvhasználat stb.

Itt meg az a jó, hogy mindenki egyéniség, mindenki próbálja önmagát megvalósítani. Olyan energikusabb, dinamikusabb a társadalom. Látszik, hogy van benne erő. Előre megy, vannak tervei. (...) Nincs az az ember, aki ép eszű és józan gondolkodású és ne érezné, hogy itt három szinttel jobban érzi magát, jobban van, mint ott-hon. Ha ezt nem fogja fel ép ésszel, akkor egyszerűen nem lehet rajta segíteni. Nem igazán ismerek olyat, aki ezt ne fogja fel. (M.)

Mások nehezen döntenek el, igazából vonakodnak a döntés meghozatalától, ők nagyrészt szubjektív, a körülményeikhez igazodó érveket sorakoztatnak fel.

Nem volt olyan elképzelésem, hogy Magyarországon maradok. Még csak azt sem mondhatnám, hogy szépen fokozatosan döntöttem így, hiszen nem gondolkodtam ezen. Első évtől negyed-ötödév elejéig nem gondolkodtam azon, hogy mit fogok csinálni, és hogy mi lesz a későbbiekben. Ez ötödév végére dőlt el, hogy maradok, amikor már a szüleim is elég sűrűn érdeklődtek, hogy most mi lesz. „Most maradni akarok, hazamegyek mi lesz. De találjak ki valamit, mert állás után kell nézni, bár-hogy döntök”. Azt szerették volna, ha én kijelentem, hogy ezt vagy azt csinálom, de miután látták, hogy semmit nem jelentek ki, és azt sem tudom, mi lesz, próbálták sürgetni a döntést. Ez borzasztóan zavart, hisz annyira tanácstalan voltam, és nem tudtam, hogy most... Az még egy plusz teher volt, hogy el kellett dönteni, hogy maradok, vagy hazamegyek, amellett, hogy az ember az egyetemmel a saját végét érezte. Ez egy nehéz korszak volt. Végül is totálisan egyszerű a döntés magyarázata: a barátom egy évvel később fejezte be az egyetemet és egyértelmű volt, hogy szeretnék vele maradni. (...) Abszolút nem tudtam hosszútávra gondolkodni: „jó most egy év Debrecen és utána lesz valami”. (M20)

Azok száma is meglehetősen nagy, akik tanulmányaik közben megváltoztatják szándékukat, és egyik változat után egy másik életutat terveznek meg, vagy éppen a tehernek tűnő határozatlanságot győzik le úgy, hogy meghoznak egy döntést.

A fokozatosság, a túl drasztikus életmódbeli változások elkerülése minden esetben fontos tényező, még az igazán kalandvágó fiataloknál is. Azok az erősen individualizált fiatalok is, akik inkább hajlamosak a kockázatvállalásra, előtte mérlegelnek, irracionális, emocionális okok miatt kevesen vállalnak kockázatokat. Érvelésük, racionális döntésük gyakran tartalmazza az alábbi élethelyzeteket:

A szülők elszegényedése, az otthonról jövő segítség csökkenése gyakran arra készítette a megkérdezetteket, hogy munkát vállaljanak, mivel az ösztöndíjuk az utóbbi években nem biztosította a megfelelő, általuk elvárt életszínvonalat. A munkavállalás által tehát már megismerkedtek egyrészt az ezzel járó életmóddal, másrészt pedig megszűnt, illetve lehetetlenné vált az, hogy határon túli csoportokban elkülönüljenek a magyarországi társadalomtól.

Elfoglaltságuk folytán addigi barátságaik fellazultak, kopni kezdtek, és új, munkahelyi ismeretségekkel egészültek ki. Amennyiben munkahelyükön sikeresek (és az interjúk alapján az tapasztalható, hogy a magyar társadalom befogadó, illetve a határon túli fiataloknak sikerül szakmai színvonal szempontjából versenyre kelni Magyarországon nevelkedett társaikkal),

természetes módon integrálódnak a magyar társadalomba, szakmai körökbe. Mivel szakmai kapcsolataik nagyjából Magyarországon alakultak ki, itt eleve szélesebb lehetőségek nyílnak meg előttük ezen a téren, mint szülőföldjükön. Ezáltal legtöbbször elkerülhetetlenül abba a helyzetbe kerültek, hogy amennyiben máshol (otthon) akarnak boldogulni, élni, az általuk Magyarországon kialakított biztonságot feladnák. Természetesen ez már nagyon függ a szakmához való viszonyulástól, elhivatottság-érzéstől, illetve magától a szakmától. Amennyiben olyan szakot és szakmát választottak, amely szűkebb körű és egyfajta kapcsolatrendszer határozza meg az érvényesülés sikerességét (mint a művészi, bölcsész, kutatói pályák, ellentétben a manapság „sikerszakmáknak” számító [köz]gazdasági, informatikai, vagy műszaki pályákkal), az a veszteség, amit itt hagyának, felülmúlhatja a hazamenetelből származó nyereséget.

A Vajdaságba vagy Erdélybe visszatérők közül sokan később megfontolták magukat, és mégis Magyarországon, vagy Nyugaton próbálták szerencsét. A visszamenetel csak nagyon kevés esetben végleges. Sokan „lebegő” életmódot folytatnak otthon, készen arra, hogy bármikor visszatérjenek Magyarországra, vagy nyugati országokba vándoroljanak. Ezért intenzíven ápolják szakmai és személyes kapcsolataikat, melyeket diákéveik alatt teremtettek.

A visszatérők legtöbb esetben tanári, hitoktatói, teológiai diplomával rendelkeznek. Tudatosul bennük, hogy abban a szakmában a magyar közalkalmazotti státusban is alacsony a fizetés, amihez még hozzáadódna a lakásgondok is.

Itt nehéz élni. De ott sem láttam nagy értelmét a maradásnak. Olyan pályát választottam, ahol a fizetés Magyarországon is ugyanolyan alacsony, mint itthon. Vágy is magasabb, mint itthon, de az árakhoz, az élethez képest alacsony. Lehet, ha valamilyen más foglalkozást választok, akkor ott maradtam volna. Ha kutató, közgazdász vagy programozó lennék, akkor nem érte volna meg hazajönni, mert ott magas fizetést kaptam volna, de így majdnem mindegy, hogy hol maradtam volna. (J5)

Amint a migrációk elemzésével foglalkozó szakirodalomból is kiténik, a családnak rendkívül nagy szerepe van a döntéshozatalban, még ha nem is mindenképpen közvetlen módon. A szoros családi kötelékek sokféleképpen befolyásolhatják a visszaköltözést.

Egyrészt hatással vannak a fiatalok magyarországi életmódjára. A szorosabb otthoni kötelékek arra készítik a diákokat, hogy gyakrabban járjanak haza, így kevesebb idejük marad dolgozni, kapcsolatokat, barátságokat kötni.

Ez nehézkessé teszi a beilleszkedésüket, és ők is kívülállóknak, másoknak érzik magukat a magyarországiakhoz képest. Ezáltal a magyarországi kötelékek meggyengülnek.

Egy másik út, amin keresztül a család visszavonzza a fiatalokat, az érzelmi ráhatás. Sokan úgy érzik, szüleiknek szükségük van rájuk, érzelmi támaszként is, nemcsak megélhetésben.

Tehát hazatérésemnek főleg családi vonatkozása volt, valamint az, ha már a bátyám Magyarországon van, akkor legalább én legyek itt. Így a családnak ott is van egy része, meg itt is, és ha neki rosszul megy, akkor talán nekem jól, és fordítva. Tehát ne gyűnjünk egy országban, mert akkor egyszerre lehet rossz. (J6)

Talán a legfontosabb tényező a saját maguk által alapított család. A már kialakult párkapcsolatok, hosszú távú tervek, házasságok döntőek, illetve legtöbb esetben, amennyiben dilemmák merülnek fel ezzel kapcsolatosan, a partnernek az életútja a meghatározó. Ugyanakkor az ifjúsági életút meghosszabbodásával, a tanulási időszak nagymértékű kitolódásával, valamint az életterv-váltással együtt jár a nehezen stabilizálódó magánélet jelensége is. Ezáltal a döntés kényszerűsége is kitolódik, tehát elmondhatjuk, hogy egymást erősítő tendenciák váltják ki az úgynevezett „lebegő” életmódot.

Gyakran, ha erős hivatástudat társul a szakmához, a megkérdezettek úgy érzik, hivatásukat legjobban szülőföldjükön tudják teljesíteni, bár tudják, hogy ott nehezebb. Ez sokszor csalódással jár. Gyakran említik a bátorságot, azt, hogy nem mernek új életet kezdeni, olyan végleges döntést hozni, amiből nincs visszaút. Ezért a szakmai hivatástudat, néha kisebbségi magyarságtudattal párosulva, még jobban felerősödik. Ugyanakkor a bátortalanság a másik oldalon is megjelenik, olyan formában, hogy az értelmiségieknek bátorság kell ahhoz, hogy otthon megállják a helyüket, és kitartsanak, visszatérjenek.

Azok, akik tudnak tenni valamit. Nem merik vállalni ezt a hozzáállást, és inkább elhagyják az országot. (R7)

A munkaerőpiacon jól konvertálható, magas anyagi körülményeket biztosító szakot végzett fiatalok közül rendkívül kevesen térnek vissza szülőföldjükre.

A megkérdezettek által mesélt életutak, és az általuk megfogalmazott motivációk természetesen a saját értelmezésüket fejezik ki. Nehéz olyan „objektív” társadalmi okokat felfedezni, illetve kiszűrni, melyek a különböző karriertípusokat determinálják. Valójában azonban mi azt szeretnénk volna megtudni, hogy melyek azok a motivációk, amiket a *kérdezettek tulajdonítanak* saját cselekedetüket befolyásoló tényezőinek, illetve ahogy ők értékelik a saját cselekvéseiket.

Ezek a motivációk viszont már sokfélék. Vannak „racionálisabb”, az egyéni sorsból kiinduló, egyéni érdekeket tükröző magyarázatok, illetve olyanok is, melyek az illető határon túli (kisebbségi) társadalom ideológiáit, közösségi normáit fejezik ki. Ez a kettősség gyakran együtt jelentkezik, illetve tudatosodik.

Azt, hogy a határon túliak így egyben vannak, NEI-ben is, Mártonban is, nem tartom jónak. Inkább tartanám, hogy akkor... Végül is az a kérdés, hogy mi a cél. Ha az a cél, hogy szépen kitanulod magad, hazamész és a helyi közösséget próbálsz támogatni, akkor szerintem egy optimális megoldás a Márton-élet, mert egy kicsit bezár, s az egzisztenciádat nem tudod megalapozni annyira ahhoz, hogy itt maradj. Tehát ilyen szempontból jó. De hogyha az egyéni célokat előbbre helyezzük, mint a közösségi célokat, akkor mindenki képesítse ki magát és csináljon karriert, és esetleg innen támogassa a határon túliakat, mert hosszú távon szerintem a határon túli közösségek megmaradási esélyei nem túl jók. Attól függ tehát, hogy mi a cél. (M37)

Itt lényeges megjegyezni, hogy az individuális értékek elterjedése a Kárpát-medence társadalmában nyomon követhető az interjúkban. Kialakulónak látszik egy olyan társadalmi norma, amely szerint az egyéni érdekeknek meghatározó, legitim szerepük van a cselekedetek irányításában. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a hazatért fiatal diplomások úgy érzik, magyarázkodniuk kell, amikor hazatérésükről beszélnek, hiszen úgy látják, hogy ők azok, akik ezáltal különlegessé válnak. Ugyanakkor lemondásként értékelik ezt a cselekedetüket, sokan bevallják, hogy az egyéni boldogulásuk ellenére, valamint az általános tendenciák ellenére cselekedtek így. Sokan emiatt a „hibát” keresik magukban, azt, hogy mik lehetnek azok az egyéni hiányosságai, amelyek a visszatérésre készítették őket.

Ha nagyon cinikus lennék, azt mondanám, hogy nem tudjuk magunkat úgy föltalálni, amennyire az szükséges a külföldi élethez. Apukám is nagyon jó szakember, és jó diplomája van, de nem tudjuk úgy föltalálni magunkat, hogy minél több pénz

keressünk, és minél több mindenünk legyen, és hogy megvalósítsuk álmainkat. Szerintem nagy bátorság kell ahhoz, hogy valaki kint maradjon idegenben. Az összes többi barátomnak is a szülei itt vannak, a házuk is, ők pedig albérletben laknak és dolgoznak. Egyrészt egy ilyen kalandvágy, bátorság is kell hozzá, én hazajöttem a biztosra. Itt biztos, hogy lesz hol lakni, kapok munkát... (J5)

A hazatérők néha személyes vonásokra is utalnak, mint életútjukat eredendően meghatározó tényezőkre. A személyes biztonság, az előreláthatóság lehetősége, a személyes viszonyok azok a tényezők, melyek hatására a fiatalok – elmondásuk szerint – hazamennek.

...a négy legjobb matematika szakos hallgatónak felajánlották, hogy átíratkozhatnak az egyetemre [a főiskoláról]. Én is köztük voltam. Én nem akartam átmenni, mert akkor már úgy éreztem, hogy végre valahol kezdenek elfogadni, tudom, hogy mit kérnek tőlem, tudom azt teljesíteni, most mért ugorjak bele valami másba? Nem tudom, hogy jó döntés volt-e? Szerintem jó, és utólag is azt mondom, hogy jó. (J6)

Néha az az érzésem, hogy nem mindenki futotta be azt [a pályát Magyarországon], ami neki járt volna. Nem is annyira a karrier, mint a személyes életük szempontjából. (J6)

Eléggé meg is voltak lepődve a többiek, amikor kiderült, hogy megpróbálom. Furcsa valami volt. Biztos, hogy sokakban negatív kicsengése is volt a dolognak. Volt ez a nagy magyar érzélem, ami sokakban most is megvan. Ebbe a képbe nem feltétlenül fért bele, hogy az első adandó alkalommal az ember meglép és a jobb lehetőségek reményében a könnyebbik utat választja. Ez benne volt a levegőben, de az osztálytársaktól inkább a megdöbbenés, az egésznek a furcsa vonatkozása jött vissza. (M20)

Ott rendezkedtek be, egy olyan társadalomban, ahol jobb a jövő, pozitívabb a jövőkéjük. (J5)

Az elkészített mélyinterjúk nemcsak életutakat, egyéni sorsokat mutatnak be, hanem egyben átgondolt értelmezéseket is nyújtanak arról az időszakról, melyet a kérdezettek megélték magyarországi diákéveik során, illetve közvetlenül ezt követően. Az egyéni sorsokon túl felfedezhetők tipikus viszonyulások, magyarázatok, melyeket több interjúalánynak sikerült tömören megfogalmazni. Úgy éreztük, ezek az élő szövegek szinte „magukért beszélnek”, szinte felbe-

csülhetetlen megfigyelés- és tapasztalattömegre épülnek. Amellett, hogy megismerjük általuk a megkérdezettek életpályáját, akár azt is mondhatjuk, hogy az elmondott motivációkban benne van az illetők ismeretségi körének motivációja, cselekvési mintája, normája is.

Legnagyobb segítséget az interjúalanyok megkeresésében mégis az informális úton megszerzett adatok jelentették, olyan fiatalok révén, akik a kilencvenes évek derekán aktív hallgatói önkormányzati vagy ifjúsági szervezeti tevékenységet láttak el.

Az empirikus kutatás előkészítésénél nagy figyelmet szenteltünk annak, hogy az interjúvázlatban szereplő bizonyos kérdéskörök által kiváltott elutasító jellegű reakciókat elkerüljük. A kutatási téma érzékenysége miatt óhatatlanul felmerült az igény egy előzetes vizsgálatra, melyben a kérdezettek reakcióját, őszinteségét és nyíltságát mérhettük le, amelynek tapasztalatait felhasználhattuk az interjúzás során. Egy zártkörű, kis létszámú (9 fős) fókuszcsoporthoz beszélgetés alkalmas volt arra, hogy előzetes aggodalmainkat eloszlassa: a válaszolók, amint elfogadták felkérésünket, hajlandóak voltak személyes dolgairól is beszélni, feltárni gondolataikat, céljaikat, és a kényesebbnek számító témákról is relatíve nyíltan, őszintén beszélni.

A kutatás menetét segítő kiegészítő módszerként használtuk a hólabda módszert is, mely az ismeretségi körök, baráti társaságok felgöngyölítését segítette. Minden egyes megkérdezett interjúalanytól a beszélgetés végén további személyek elérhetőségét kértük, mely kérésünket általában készségesen teljesítették. Az interjú alanyok szakok, állampolgárság, illetve felsőoktatási intézmény szerinti megoszlására felállított előzetes arányszámok figyelembevételével a hólabda módszer segítségével kerestük meg a végzett hallgatókat.

Összefoglalás

Interjúinkból kitűnik, hogy amint a kilencvenes években Magyarországon tanulók száma jelentősen megnőtt, lassan nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a magyar nyelvű felsőfokú (és középfokú!) oktatás hiányosságai készítetik a hallgatókat arra, hogy a magyarországi intézményeket válasszák, hanem ennél sokkal többértébb jelenség-együttesről van szó. Az itt tanuló hallgatók számának változásai egyaránt függenek a szomszédos országok oktatáspolitikájától, szociálpolitikájától, gazdasági helyzetétől, a munkanélküliek arányától, az országokban uralkodó társadalmi légkörtől, és a magyar oktatási rendszer nyitottságától, befogadó-képességétől, valamint a magyar társadalom viszonyulásától. Jó okunk volt azt

feltételezni, hogy a nemzetközi trendek lényegesek a régió fiataljai számára, tehát a globálisan eluralkodó élet- és karrierideálok mintaként lebegnek akkor is, ha például a külföldön tanulás, az utazás és a biztos megélhetést nyújtó állás nehezebben elérhető ebben a régióban mint más, mintaként szolgáló országokban. A határon túli régióknál figyelembe vettük, hogy mindegyik régió Magyarországhoz viszonyítva a fiatalok életkarrierjét tekintve hátrányos helyzetben van. A hátrányok történetileg különbözők, de minden országban tovább növekedtek a kilencvenes években. Egyedül a Vajdaságban szereztek a hallgatók gyermekkorukban pozitív élményeket, akiknek helyzetét viszont a dél-szláv háborús összeomlás döntő módon meghatározza. A régiók között azonban a magyarság mint közösség mást és mást jelent. Ez jelentős módon befolyásolja a fiatalok élettervezésének, életkarrierjének alakulását, és az anyaországgal kapcsolatos elvárásait. Döntő mértékben befolyásolja továbbá a fiatalok életkarrier-törekvéseit az otthon és Magyarország közelsége is, valamint a számukra otthont jelentő település vagy kisebb régió magyarságának számaránya.

ÁGOTA SZENTANNAI

The following of the carriers of the youth who learnt in Hungary

The presence of the Hungarian youth from across the borders of Hungary in the mother country is well known. They come to learn, to work, to try their luck, their course of life is different but it is determined by the same facts. The study analysis the fates, carriers of these youth who came from the neighboring countries to Hungary at the beginning of the 90', to what kind of life strategy belongs this kind of migration, which are the motivating facts that urged them to make this step and what makes these to be periodical or what makes permanent their life in Hungary?

The results of the research conducted in September 2000 show that as the number of those studying in Hungary increased in the 90', it became slowly obvious that not only the lack of the Hungarian higher educational system (secondary education) made the students to leave the country but also there stood a much more complex collective phenomenon at its basis. The number of the students studying in Hungary varies according to the educational policy, social policy, economic situation, the rate of the unemployment of the neighboring countries and also according to the ruling social atmosphere in those countries and depending on the openness of the Hungarian educational system, on its capacity and on the attitude of the Hungarian society.